

Іван Климишин

ФРАГМЕНТИ – «ЗІ СВОГО Й ЧУЖОГО»

Івано-Франківськ
2015

ФРАГМЕНТИ – «ЗІ СВОГО Й ЧУЖОГО»

Тут - добірка фрагментів із декількох своїх і чужих книг, газетних та журнальних статей, що стосуються світоглядних (зокрема – релігійних) аспектів.

ДОБРО - У ДОБРІ (В-во «Нова зоря», 2004 р.

Вступ. Вийшовши з Вічності у цей часовий вимір, мусимо повертатися туди, до неї. Здогадуючись, що й після нас мільйони і мільярди років тут “протікатимуть своїм порядком”. Кожен із нас, наче метеор, спалахує усього лише на мить. Щоб хіба встигнути висловити своє велике здивування величию Його, Творця, світів. Водночас щоб із розпачем вигукнути: “Господи, який же цей світ гарний, але який же він страшний! Навіщо перша з народжених у ньому людина – Каїн – мав стати братовбивцем? Навіщо Ти захотів, щоб ми жили у цьому світі, а все ж були “не від нього”? Щоб прожив кожен із нас оцю дещицю років у ньому, так багатому на всілякий бруд, але прийшли до Тебе у білій одежі? Чи це під силу нам, часто недолугим, наче сліпі кошенята? Відповідь на питання, ким є людина на цій Землі, в чому її завдання і покликання, змогла дати релігія:

Людина – одухотворене створіння Боже, “закинуте” її Творцем у світ, переповнений, з одного боку, невимовною красою, з іншого – незліченними формами і проявами зла, страждань і болю.

Творець дав їй, людині, *здатність розрізняти, що таке добро і що – зло, вселив у її душу потяг до добра, краси і досконалості.*

Він дав їй, людині, *усвідомлення того, що дорога “від звіра до неба” починається там, де людина виявляє самообмеження, яке може перерости у самозречення заради іншої людини, виявом чого є милосердя і співстраждання.*

Релігія каже людині: *ти тут, у цьому світі вибору маєш здати певний екзамен, ти мусиш безперервно вибирати і примножувати добро, мусиш долати свою приземленість і, “народжуючись згори”, зростати духовно.*

Тож маємо усвідомити: *ми покликані до життя саме в такий світ, де нікому не обіцяно безсмертя в наявній у нас “тілесній оболонці”. Де нікому не обіцяно “залізне” здоров’я без легких недомагань чи важких хвороб. Де кожній людині “вділено” лише*

певний проміжок життя, який вона ще й, по своїй глупоті, може скоротити, отруюючи себе то алкоголем, то якимись наркотиками. А ще – може зробити його нецікавим для себе й для інших, ганяючись за нікчемними міражами й порушуючи загальноприйняті норми співжиття.

Як зауважив російський філософ **Арсен Гулига** (ж. “Знамя”, ч. 8, 1990, с. 175), “релігія є єдино надійним засобом масового виховання моралі... Для виховання моралі необхідне уявлення про ідеал, з яким людина зобов’язана співвідносити свою поведінку. Образи християнської релігії, її категоричний імператив любові до ближнього – найбільш загальнодоступний і діючий засіб морального виховання, яке нам необхідне сьогодні понад усе”.

І далі: “Неможливо обмежуватися абстрактними закликами до добра. Потрібен яскравий вражаючий образ. Нічого переконливішого, між образ Христа, людство не створило!”. До того ж “є в релігії ... ціннісна сторона: “Не хлібом одним живе людина” – сказано в Писанні і повторено мільйони разів. Потрібна людині духовна їжа...”

У цьому – важка, але й велична програма для людини: *бути у світі, але бути не від світу!* Тобто *потреби свого духа ставити вище, ніж щоденні, матеріально-життєві*, образно кажучи – “устремлятися від звіра до неба”.

І тому, хто став на цю стежку, доводиться наче акробатові на незримому канаті балансувати, повиснувши між небом (куди змагає його дух) і землею (сюди тягне його тіло). А як же важко втриматися і не впасти в *трикутник духовної смерті!* В трикутник, вершини якого уособлюють три похмурі постаті християнської культури – Каїн, Юда й Пилат. Як важко не стати *убивцем* свого брата, бо ж убити можна не лише тіло, але, що важливіше, можна убити (зокрема, убивати повільно) його душу – своїм егоїзмом, цинізмом, захланністю і байдужістю. Як важко не *зрадити* свого ближнього у важкі часи життя спільноти, але ще важче – у дріб’язковій, здавалося б, розмові з третьою особою, що трапляється ледве не щодня. Та, може, найголовніше – як важко не стати німим *співучасником* розп’яття (фізичного чи морального) отого ближнього, як важко не заохочувати своєю *мовчанкою* до примноження зла у світі, навколо нас самих.

Напевне ж, нам належить щодня, повсякчас розмірковувати так: *“Мій Творець закинув мене у цей світ саме в цей час і саме в цю спільноту*. І тому я, примножуючи добро, маю зробити все, щоб

відстоювати гідність цієї спільноти, кожного з її представників”. Конкретно, Творець вивів на арену світової історії плем’я українців. І Він, безперечно, очікує від цього племені, щоб воно зіграло на світовій сцені свою певну роль. Зокрема, щоб воно зробило якийсь внесок у скарбницю вселюдської культури, щоб збагатило її чимсь своїм, неповторним, на що лише воно отримало певний талант і своєрідне покликання. І можемо узагальнити: кожне сприяння якраз такому розвитку народу (нації як об’єднаної спільною традицією і культурою групи людей) – це співділання з Творцем у реалізації Його задуму. І навпаки, – намагання обмежити духовний (і фізичний) розвиток народу (нації) є важким гріхом супроти нашого Творця...

Я – астроном. Мільйони і мільярди років проковзують перед моїм внутрішнім зором наче сухий пісок поміж пальці. Упродовж багатьох років головним імперативом у мене було “не засмутити б чимсь своїх Батьків”. А ще – “не збити б із доброго шляху кого б то не було, хто знає про цей світ і його таємниці менше, ніж я”. Можливо, мені це все таки вдавалося. Я не побоявся заявити вголос про свою релігійність, хоча “з обох боків” мав аж задосить “виявів здивування й осуду”. Бо “справжній вчений у наш час не може вірити в Бога”, але й “якщо він астроном, то чого пхається в теологію?”. А проте, беручи за приклад багатьох учених, я вважав своїм обов’язком заявити: сучасна наука не суперечить релігії, вони – не вороги, а сестри!

Згаданий обов’язок є результатом мого тривалого перебування (понад три роки) у лікувальних закладах, з них “30 місяців і 18 днів” у туберкульозних (і ще півроку в домашніх умовах, роблячи собі «в ліву половину сідниці» по чотири уколи щодня). Тож довелося мені “перестрибувати” через безодні розпачу самому, але й бачити важкі переживання, зневіру і той же розпач у багатьох десятків добрих друзів і знайомих. Свій відчай я приглушував щоденною чорною роботою над текстами, зокрема то одної, то другої дисертації. Товариші ж “по недолі” – хто навіть сльозами (довелося й таке бачити), хто горілкою, дехто зі старших – молитвою.

Щасливо трапилося так, що в 1969 році, перебуваючи в тубсанаторії “Гірське повітря” (с. Ворохта), я придбав радіоприймач. І зразу, крім щонедільних фрагментів Служби Божої (радіо “Свобода”), повніших – з Ватикану (українською та румунською мовами), я виявив чудові лекції радіожурналіста **Марка Макарова** із Монте Карло. Їх прослуховування зміцнювало мій дух, вселяло надію! Найголовніші

думки встигав записати... І як тільки з'явилися можливості “щось таке публікувати”, згадуючи свої й чужі переживання, я взявся написати книжку ніби *для себе*. Книжку, яку я тоді дуже й дуже потребував і за яку, як неодноразово висловився, я би цілував руку подавцеві. Так з'явилася книжка “Вчені знаходять Бога” (1993, 1996, 1999, 2004, 2010).

З іншого боку, до розпачу доводили мене факти міжконфесійного протистояння, яке “розквітло” на наших теренах з початком 90-х років. Надіючись, що зможу “хоч на краплю” посприяти “вгамуванню розбурханих емоцій”, я написав близько 20 газетних статей. Вони частково стали основою книги «Збагнути світ і себе в ньому» (2001, 2004, 2006, 2012). Вісім із них є в Додатку моєї з **Г.М.Кичук** книги «До зір через терня» (2011 р.)

Тут же вміщено окремі матеріали, в яких найвиразніше, як гадаємо, висвітлена проблема релігійного виховання, релігійної освіти, нарешті – усього нашого релігійного життя. Це як би заключний акорд у моїх зусиллях допомогти тим, хто, як і я колись, потрапив у складну життєву ситуацію і потребує опори, передусім – зміцнення своєї віри в Творця всіх і усього.

Про концепцію освіти в Україні.

Однією з найголовніших турбот кожного народу, якщо лише він задумується над своїм майбутнім, є фізичне, психічне і моральне здоров'я його наступних поколінь. І, отже, тут неминуче впливає питання: якою має бути ота, кажучи словами **К.Ушинського**, “провідна ідея освіти, яким повинен бути той цілеспрямований процес фізичного, інтелектуального і морального формування людської особистості, завдяки якому в учнів вироблялися б такі якості, як любов до батьківщини, гуманність, працьовитість, правдивість, почуття відповідальності, дисциплінованість, естетичне почуття, тверда воля і твердий характер”.

Увесь пройдений людством шлях доводить нам, що основним стрижнем, завдяки якому формується людська особистість, може бути лише вся сукупність ідеалів, що їх визначила й оберігає упродовж віків релігія. Це констатуємо особливо тепер, не зважаючи та всі тенденції секуляризму в Європі й Америці, на всі досягнення науки, яка нібито “доводила свою несумісність з релігією”, не зважаючи, зрештою, на проголошувану “потребу повторної евангелізації” згаданих регіонів

планети. Що більше, цей же історичний досвід переконує нас, що якраз релігія була (і є) тим стабілізуючим фактором, завдяки якому зростає і помножується добробут суспільства, як це засвідчують наведені у попередній книжці висловлювання видатних учених і громадських діячів. Тут додамо лише висловлювання декількох Лауреатів Нобелівської премії з літератури і Премії миру.

Олександр Солженіцин (1918 – 2008), Премія 1970 р.: «Войовничий атеїзм – це не деталь,.. не побічний наслідок комуністичної політики, але головний її гвинт.. Якби від мене вимагали назвати коротко головну рису усього ХХ ст., то.. не знайду нічого точнішого.., ніж «люди – забули Бога».

Ісаак Зінгер (1904 – 1991), Премія 1978 р.: «Жодні досягнення техніки не пом'ягшать розчарувань сучасної людини, її самотність, страх перед війною, революцією і терором. Наше покоління втратило віру не лише в Промисел Божий, але і в саму людину,.. часто навіть у найближчих людей. Матеріальний світ – це поєднання зору і сліпоти. Сліпоту ми зовемо сатаною...».

Теодор Рузвельт (1858 – 1919), Премія миру 1906 р.: «Суспільство без церкви, суспільство, де люди відкинули свої релігійні потреби, насміхаються над ними чи ігнорують їх, – таке суспільство стрімко деградує... Незаконно набуте багатство веде до пригнічення людей, до підкупу законодавців. Усе це згубило більшість імперій минулого».

Фредерик де Клерк (нар. 1936 р., Президент ЮАР), Премія миру 1993р.: «..доводиться визнати: наш глобалізований світ рухається передусім матеріалізмом. Нема бога, крім прибутку, і проценти – пророк його. Все частіше й частіше особистий успіх ототожнюється з багатством і нагромадженням матеріальних благ, а не з традиційними цінностями - виконанням обов'язку і порядністю».

Жан-Поль Сартр (1905 – 1980) Премія 1964 р. з літератури, від якої відмовився. Усе життя він - «войовничий атеїст». Але на порозі смерті, сліпий і немічний, як описують біографи, «дуже близько підійшов до віри в Бога – *можливо, навіть більше, ніж близько*»: «Я не відчуваю себе продуктом випадку, піщинкою у Всесвіті; я відчуваю, що був очікуваний, приготовлений, задуманий. В цілому, така істота, як я, могла з'явитися лише волею Творця. Кажучи про творчу руку, я маю на увазі Бога».

* * *

То ж, думаючи про завтрашній день нашої Держави, про майбуття свого народу, маємо святий обов'язок допомогти кожній українській дитині, кожному юнакові і дівчині усвідомити:

Що всі ми, весь навколишній світ, з'явилися з волі Всемогутнього Творця, в існуванні Якого переконуємось, як тільки починаємо задумуватися над складністю будови кожної живої істоти, навіть найпростішої, над неймовірною концентрацією інформації в мікроскопічному шматочку речовини – в клітині. Наглядний приклад: пташине яйце (як ось, куряче). Тут – лише одна клітина, яка «за певних умов починає ділитися: з одної – дві, з двох – чотири і т.д.». Адже там, у складних молекулах ДНК (дезоксирибонуклеїнової кислоти) **зашифровано, закодовано** повні і конкретні дані про ту чи іншу живу істоту, про її загальний вигляд («архітектурний план»), про будову її окремих органів (зокрема, як вони мають розвиватися з моменту зародження) та про всі її системи життєзабезпечення.

Інформацію про **«будівельний матеріал»** - про розмаїті форми білків тут “записано” усього чотирма “літерами” в молекулі ДНК. Але десь тут є запис і про **архітектурний план майбутнього організму**, про «команди» (як ось, «з цієї клітини зформується серце, з цієї – голова, в якій будуть вуха і ніс»), водночас «буде подано команду»: у цій клітині всю іншу інформацію заблокувати!.. Дивовижною є “самозабезпеченість” зчитування цієї інформації (**транскрипція**) та її переклад (**трансляція**) на іншу мову, без чого була б неможливою, зокрема, побудова наперед визначених білкових сполук.

Маємо визнати: де і як “записано” ці всі тонкощі будови організму в цілому, тонкощі взаємного розташування його окремих органів – про все це наука сьогодні ще нічого сказати не в змозі, ця “проблема **формогенезу**” зовсім не з'ясована. Тому нікчемно жалюгідними здаються оптимістичні заяви деяких учених, нібито наука у своїх пошуках першопричин буття “не потребує ідеї Бога”.

* * *

Маємо усвідомити самі й допомогти в цьому іншим таке: **Творець вивів на сцену світової історії сотні різних народів, щоб кожен із них зіграв на ній свою певну роль.** Щоб, очевидно, збагатив скарбницю вселюдської духовної культури чимось своїм, неповторним, на що лише він, цей народ, отримав певний талант і покликання. Що, отже, **сприяння розвитку того чи іншого народу – це співдіяння з Творцем у реалізації Його задуму. І, навпаки, –**

намагання обмежити духовний (і фізичний) розвиток того чи іншого народу є важким гріхом супроти Творця.

Що ж стосується конкретно нашого національного життя, то, перефразовуючи одного єврейського учителя, скажемо: на Страшному Суді Творець запитає кожного українця: “Чому ти в поті чола свого не орав свою ниву, чому не засівав її і на ній не збирав урожай? Чому тягнуло тебе на ниву чужу – примножувати не своє, а чуже добро?”

Маємо допомогти усвідомити, що **завданням кожної людини на цій землі є зростати духовно, підійматися “від звіра до неба”** (св. **Василій Великий**). Що наш Творець очікує від кожного з нас: **мусимо реалізувати себе, належно використати дані кожному із нас таланти.**

Кажучи словами того ж єврейського учителя, на Страшному Суді наш Творець не запитає: “**Чому ти не став** Айнштайном чи Веделем. Айвазовським або Шевченком?” Ні. Він запитає “Чому ти не став Степаном чи Іваном, або Миколою?”, тобто **тим, ким ти сам мав стати, використовуючи обдарування, що їх Він дав тобі, кожному з нас.**

Отже, маємо донести до кожної дитини, до кожного юнака і дівчини, що **є вічна шкала цінностей, з якою, співставляючи усе, усвідомлюємо, що є в нашому житті речі першої ваги – стати передусім гідними дітьми Божими, і речі другорядні, менш важливі.**

Що попри притаманне сучасності ледве не всезагальне, серед усіх прошарків і поколінь, устремління до якнайповнішого задоволення усіх своїх потреб і навіть примх, маємо пам'ятати: **людина починається там, де вона проявляє самообмеження, і найвищою мірою виявляє себе у самозреченні.**

Що за найдосконалішою із релігійних систем – християнством – людині для її злету вгору, як два крила для птаха, дано **дві найголовніші заповіді:**

1) люби свого Творця і 2) люби свого ближнього.

Зосередження ж лише на одній із них призводило до викривлення усього духовного життя людини. Так, надмірна “любов до Бога і служіння Йому” (умертвлювання свого тіла і намагання перебувати в сталому молитовному екстазі) проявилася на Сході в ненависті до світу, у презирстві до культури, в намаганні перетворити увесь світ на монастир.

У цьому, як стверджував відомий філософ **Дмитро Мережковський** (1866-1941), проявився історичний гріх християнства: воно (це стосується головним чином Сходу) надовго зреклося життя, і таке світосприймання гальмувало розвиток науки, духовної та матеріальної культури взагалі, звідси й хронічна економічна відсталість Сходу порівняно із Заходом. Тим часом, людина повинна турбуватися не лише про спасіння своєї душі, а й про хліб для своїх ближніх. Бо ж стверджено: **хліб для себе – це проблема матеріальна, але хліб для ближнього – проблема духовна**, розв'язувати яку і означає (значною мірою) виконувати згадану другу заповідь. Річ ясна, тут мається на увазі найрізноманітніша допомога своєму ближньому, в особі якого “християнин повинен бачити образ Христа”.

І кожен «*нідростаючи*», повинен (зобов'язаний навіть), усвідомлюючи себе і своє високе покликання, “залишати батька і матір свою”, долати свою дитячість і переймати на свої плечі певні обов'язки та відповідальність, проявляючи творчу ініціативу, твердість характеру і волі.

Звичайно, багатьом із нас дуже важко, і не лише фізично, а й морально. Особливо, коли дивишся на цей навколишній хаос та аморальність, зокрема, багатьох можновладців. Але ж (і це мусимо усвідомити) всупереч тенденціям світового розвитку, економіку “в нас і нещодавно” будовано всупереч логіці, внаслідок чого продуктивність праці (а вона була, є і буде визначальною рисою економічного життя суспільства) була в п'ять разів нижчою, ніж на Заході чи в Японії. І важко було здійснити стрибок із того недалекого минулого в завтрашнє планети. То ж, ми бачимо, як навколо “один дуріє з жиру, інший дичавіє від злиднів, одного губить багатство, іншого крайня бідність перетворює в машину” (**К.Ушинський**).

Маємо думати, що ці крайнощі з часом будуть здолані, як це є сьогодні в передових країнах Заходу. Але сьогодні ми не повинні насміхатися з тих, хто згадує “світле минуле”. Бо ж ще **св. Тома** 700 років тому підкреслив – “Щоб людина була добродісною, їй потрібен хоча б мінімум достатку”. А прецінь, навколо нас – тисячі людей, які живуть за гранню вбогості! Та, попри все, маємо допомогти кожній дитині усвідомити: **ми тут не просто заробітчани**.

Маємо допомогти, узявши за приклад відому **легенду про будівництво знаменитого Шартрського собору**, що недалеко

Парижа у Франції. Тоді поблизу доріжки, якою робітники тачками возили цеглу на його будову, зупинився перехожий і запитав кількох чоловіків підряд: “Що ти робиш?” Один зі злістю відповів: “Хіба не бачиш? Мучуся, цеглу вожу”. Другий сказав: “Заробляю на хліб собі і своїй сім'ї”. А третій гордо промовив: “Я будую собор!”.

Творець наш хоче, щоб ми, кожен зокрема, чесною працею (“у поті чола”) продовжували тут Його справу. Щоб будували Царство Боже кожен у своїй душі і **Собор** наших душ як спільнот, націй і народів, що їх Він вивів на арену світової історії...

* * *

То ж, вимагаючи, щоб навколо нас запанував закон, однаковий для всіх – від прибиральниці до Президента, маємо всі думати про те, що і ми будемо Собор – нашу Державу, в якій збудеться одвічне прагнення українців: найповніше реалізувати задум Творця про них, про кожного з нас. Не щоб хизуватися перед іншими народами, мовляв, ми кращі за них (до цього ми нескоро доростемо), але щоб поставити велетенську крапку над “нашим вічним скиглінням” (**Дм.Донцов**). Щоб не вдаряли болем оті розпачливі слова **Івана Франка** з “Прологу” до поеми “Мойсей”

Народе мій... Від сорому, який нащадків пізніх палитиме, заснути я не можу...

Маємо домогтися, щоб ці слова вкарбувалися на все життя в серцях кожної української дитини. Щоб вона знала сказане римським філософом **Сенекою** майже 2000 років тому: “**Найбільше лихо у світі – брак сорому**”. А найбільшим тепер для нас соромом є те, що, отримавши від свого Творця найкращі у світі землі, ми все ж залишаємось на них жебраками. І навколишній світ вказує на нас пальцями: “Ось, як не треба жити”...

Тому й так потрібне самоусвідомлення кожної нашої дитини, як невдовзі співучасника осмисленого будівництва гідного для всіх життя.

Що, нарешті, **якраз у невтомній праці для добра, не стільки особистого, скільки для добра своїх ближніх, і знаходить своє щастя кожна людина**, тоді як погоня за всілякими насолодами (і це знав ще великий філософ **Сократ** близько 2500 років тому) лише **спустошує душу**.

І тут-то, звичайно, кожного з нас хвилює питання: чому в світі так часто верх бере зло?

Роздуми над ним подекуди приводять до сумнівів щодо існування Бога-Творця такого недосконалого світу. Маємо довести до усвідомлення кожною дитиною, що відповідь на це “питання Іова” не існує, не дав її прямо і Христос (точніше – дав Своїм особистим прикладом, підкорившись стражданню). І, кажучи словами о. **Івана Ортинського**, кожен із нас має право, а то й обов’язок уникати та віддаляти від себе страждання й продовжувати своє життя якнайбільше. Але якщо Божою волею є те, чого нам не уникнути, ми повинні сприймати його з довірою до свого Творця.

Бо “хрест не є остаточним словом, бо хресна дорога не закінчується в гробі, а постає світлом воскресіння...”

Маємо з розумінням сприйняти і ось ці слова відомого проповідника **В.Греєма**: “Страждання – доля усіх людей. Людина не шукає в житті страждання, воно приходить само... Коли минають вітри страждань, ми вже інші, ніж до страждань. Людина може пізнати, що таке страждання лише тоді, коли сама пройде через, нього. Часто, *лише оглядаючись назад, ми починаємо розуміти смисл і цінність страждання*. Чи зауважували ви таку закономірність, що ті, хто виявив великий вплив на суспільство, страждали більше за інших? Страждання розкриває приховані глибини характеру і звільнює невідомі сили... Люди, які проходять життям, не заторкнуті печаллю і болем, бувають поверхові у своїх поглядах. *Страждання, наче розпушують ґрунт нашої душі, розкривають у ній глибини, які дають більше сили для досягнення мети. Лише глибоко скопана земля може принести багатий урожай*”.

Такою, очевидно, має бути наша провідна ідея освіти: виховання людини, що почуває себе дитиною Божою, особистістю, яка сповнена поваги до інших народів з їх мовами, віруваннями і звичаями, але яка розуміє своє покликання: зростати духовно і допомагати в цьому іншим, не жалкуючи для них праці і щедрості своєї душі, яка, врешті-решт, сміливо долає життєві труднощі, але і терпляче сприймає удари долі. Знаючи, що з нею завжди і скрізь її Творець, джерело її сил, її опора і надія.

І ще доцільно додати й таке:

Переймаючись проблемою виховання нашої зміни, маємо, услід за видатним австрійським ученим **Віктором Франклем** (який три роки пробув у гітлерівських концтаборах, зокрема, в Освенцімі), взяти до уваги:

що більшість населення в розвинутих країнах світу (також і в Україні) живе в містах, і тому складені упродовж багатьох століть традиції руйнуються і зникають, універсальні ж цінності, зформовані релігією, занепадають,

що тому все більше людей (особливо при втраті сталого місця роботи) охоплюються почуттям безцільності і порожнечі, інакше – потрапляють у стан екзистенціального вакууму, переживають напади розчарування, нудьги (нездатності виявляти зацікавлення чимось) та апатії (нездатності проявляти ініціативу), для молоді ж це стає викликом освіти.

То ж передусім слід мати всебічно осмислену програму впровадження у школі, по радіо і телебаченню найбагатших культурних надбань нашої минувшини.

За нашим найглибшим переконанням, чудодійним євшан-зіллям, здатним збудити від летаргічного сну українську душу, є наша хорова пісня, яку, на превеликий жаль, так рідко чуємо.

* * *

Маємо усвідомити, що навчити дитину жити певними цінностями є дуже важко і майже неможливо передати їй почуття смислу життя. Що успіх буває лише у випадку, коли діти буквально від колиски бачать навколо себе особисті приклади відданості чесній праці, істині, науці. Коли вони на кожному кроці стикаються зі щирими проявами добра і співпереживання. Коли, врешті-решт, вони бачать, що найтрагічніші обставини життя людина може перетворити в тріумф (адже, як стверджує **В.Франкл**, навіть у концтаборі багато приречених, здолавши страх смерті, зуміли йти в газові камери з гордо піднятою головою!). *У нашій же конкретній ситуації передовсім влада має демонструвати зразки моральності, і вона ж повинна на гармат ний постріл не допускати до навчальних та виховних закладів людей, які могли б убивати в юних душах добрі пориви і світлі мрії.*

Бо, повторимось, основне завдання освіти тепер не в тому, щоб “задовольнитися передачею традицій і знань, а щоб удосконалювати здатність, яка дає людині можливість знаходити унікальні смисли, не заторкнуті розпадом універсальних цінностей” (**В.Франкл**). І оскільки людина відшукує ці смисли, прислухаючись до голосу своєї совісті, то маємо робити все для того, щоб вона в наших юнаків і дівчат зріла живою, ясною і точною.

Допомагаючи кожній українській дитині усвідомити, що увесь навколишній світ разом із нами з'явився з волі Всемогутнього Творця, ми повинні розвіювати її сумніви щодо цього передовсім в ось цих двох площинах. По-перше, немає і не може бути відповіді на питання “звідки ж взявся Бог?”, яке так часто з іронією ставлять атеїсти. Маємо пояснити, що позиція “на це питання відповіді немає” відома в науці як **теорема Геделя** (1931р.): “Жодна система не може бути пізнаною до кінця зсередини – поза зв'язком з іншими системами вищого порядку”. Тобто – неможливо вичерпно описати світ, в якому живе людина, зокрема описати причину появи й існування Всесвіту, не вийшовши за його межі. А це нам не дано (принаймні до смерті кожного!).

І друге, не менш важливе. Ми повинні чітко відрізнити такі дві різні речі: є Бог – Творець світу, і є люди, які щось стверджують про Нього. Деякі з них часто спекулюють на цій ідеї, навіть зловживають нею. Маємо усвідомити, що такі сумні (злочинні!) факти не повинні гасити віру в нашого Творця. Його задум щодо кожного з нас, як і міра Його терпеливості – незбагненні!

Зокрема, не можна миритися з тим, що подекуди “ветерани атеїстичного виховання” і сьогодні ведуть свою руйнівну роботу, хизуються своїм “матеріалістичним світоглядом” та далі повторюють оті заявлені і зовсім брехливі трафарети на кшталт: “наука несумісна з релігією” та “наука перебуває в стані неперервної боротьби з релігією”, що “матеріальний світ безконечний у просторі і вічний у часі, що в ньому діють закони збереження маси та енергії, а тому матерія не може бути створена і не може зникнути”. На противагу їм ми повинні вказувати дітям справжній стан речей:

1) “протистояння науки і релігії” є насправді міфом, вигадкою (просто брехнею) і, за невеликим винятком, в усі часи видатні вчені були (і є тепер) глибоко віруючими (тим часом, коли б твердження атеїстів було правдою, то відколи існує наука, усі вчені мали б бути атеїстами!);

2) сучасна наука (космологія в поєднанні з фізикою елементарних частинок) довела: наш Всесвіт виник близько 14 млрд. років тому в «буквальному розумінні» з нічого, як про це і сказано у Святому Письмі (2 Мак. 7:28), – роздуваючись та розширюючись з мікроскопічної комірочки, “порожньої, але пронизаної Творчим Силовим

Подем”, а поява там згодом речовини, з якої зформувалося все, аж ніяк не суперечить законам збереження маси та енергії.;

3) зазнав краху і дарвінізм, який вважали найголовнішою опорою атеїзму, не змігши на підтвердження своїх постулатів подати жодних переконливих доказів. Адже так звана “еволюція завдяки мутаціям і природному добору” виявилася безпорадною, наприклад, при поясненні неоднакового числа хромосом у клітинах різних організмів (так, у шимпанзе їх 48, а в людини – 46 і т.д.); не виявлено “перехідних форм” (“чорновиків еволюції”); не розкрито проблеми інстинкту, складного органу і симбіозу. А, головне, дарвінізм не пояснив, яким чином виникло “живе із неживого” і як “сліпа природа” змогла концентрувати таку величезну інформацію у невеличких комірках-клітинах!

4) Ми повинні допомогти тим, хто вчиться, і тим, хто навчає, якнайшвидше зрозуміти: значну шкоду самоусвідомленню людей завдав і все ще завдає редуccionізм – концепція, за якою вищі форми буття можуть бути зведені до комбінації нижчих (як ось: “людина – це комп'ютер” або ж “людина – не більше як біохімічний механізм” тощо). Гнітючим прикладом редуccionізму є дотепер пропоровані ідеї австрійського психіатра **Зигмунда Фрейда** (1856-1939), за яким над людиною, наче фатум, владарюють психічні конфлікти неусвідомлених устремлінь до насолод (так зване лібід), а всі психічні стани, всі дії людини, зрештою всі історичні події та суспільні явища, тлумачаться саме як прояв неусвідомлених, передусім сексуальних, нахилів. Тим часом сучасна антропологія виділяє в людині три рівні – тілесний, душевний і духовний. З першим рівнем співвідноситься (досліджує його) біологія, з другим – психологія, однак людина **як така** перебуває в третьому, вищому рівні – в ноосфері (грец. “ноос” – розум).

Для пояснення цієї ситуації використовують геометричну аналогію (вона, як і взяті нижче в лапки слова, належить **В. Франклеві**) Піднятий вертикально над площиною циліндр (склянка з водою) проектується на неї у формі кола (круга), проекція ж на бічну стінку є прямокутником, Обидві ці фігури – замкнуті. А тим часом згадана посудина є відкритою! Висновок тут, з урахуванням цієї аналогії, такий: безглуздо застосовувати особливості людського буття, розглядаючи самі по собі його проекції на біологічний та психологічний рівні. Бо ж у першому випадку людина відображається

як замкнута система фізіологічних рефлексів, тоді як у другому – замкнута система психологічних реакцій. Виявити ж специфічно людське можна у вищому вимірі, вимірі специфічно людських проявів. Саме тут з'ясовується, що бути людиною – значить “виходити за межі самої себе”, “бути відкритою світові”, “завжди бути спрямованою на щось чи на когось”, віддаватися справі, якій людина себе присвятила, або людині, яку вона любить, чи Богові, котрому вона служить”.

Так з'ясовується, що людина (і, отже, кожен з тих, хто сьогодні за учнівським чи студентським столом!) не може бути без мети свого життя, без мети, яка саме надає її життю смисл. Сам же цей смисл знаходиться у зовнішньому світі. Тому-то “фрейдівський принцип задоволення є провідним для малої дитини”, тоді як “устремління до смислу життя стає провідним правилом поведінки зрілої особистості”. І як виявляється – “сильна орієнтація на смисл сприяє збереженню не лише фізичного, а й психічного здоров'я”, продовжує людині її життя!

У теперішній час повсюдних проявів справді хижацьких інстинктів з боку багатьох, скажемо так, наших співгромадян, цінним є спостереження **В.Франкла** (з книги “Людина у пошуках смислу”): дуже важливо мати націленість на якийсь момент майбутнього (для нас - у формі: “Це випробування сьогодні є дуже важким, але з Божою поміччю ми таки станемо на ноги і перестанемо дивувати світ своєю убогістю”). Така націленість на майбутнє створює людині духовну опору, що здатна захистити її “від руйнівної дії сил соціального оточення, які змінюють її характер”. Ця опора здатна утримати людину від морального падіння, від деградації.

В.Франкл залишився живим, бо наперекір усьому бачив себе у майбутньому: ідучи на роботу голодний, вимучений, з обмороженими руками й ногами, він уявляв себе за університетською кафедрою, де він перед студентами аналізує прояви психічних переживань людиною жахів концтабору....

Сьогодні для нас усіх надзвичайно важливим є *усвідомлення руйнівної ролі пияцтва, що вже багато років процвітає в Україні! Усвідомлення молоддю убивчої ролі наркотиків, як прояву втечі від життя. Бо ж алкоголь чи наркотик, даючи відчуття тимчасового задоволення (на отому нижчому рівні) і забуття певних життєвих проблем, аж ніяк їх не розв'язує!*

Керуючись же у своєму повсякденному житті розумом, дарованим Творцем, маємо з *довір'ям до Нього сприймати*

випробування долі. Не намагатися “перехитрити” її, зокрема вдаючись і до усяких ворожіннь на зразок гороскопів, що так поширюються тепер. Бо ж ученими на підставі багатьох тисяч фактів доведено: гороскопи якщо і справджуються, то лише випадково. Тим часом люди, які “обумовлюють їхніми вказівками кожен свій крок”, перебувають через це у стані безперервного напруження і тим самим отруюють та вкорочують собі життя (за даними учених США, ті, хто гороскопами взагалі не цікавиться, живуть в середньому на п'ять років довше!).

5. Осмисливши сказане вище про співвідношення психологічного і “справді людського” (ноологічного), зможемо критично і безбоязно читати такі “перлини” як твердження **З.Фрейда**, нібито релігія – це “ілюзія, що заважає людині досягнути зрілості й незалежності”, як і інші його примітивізми на зразок “релігія зводиться до загальнолюдського неврозу” чи “релігійні феномени не можна зрозуміти інакше, як за зразком добре нам відомих невротичних симптомів індивідуума, як повернення давно забутих, багатозначних подій в історії людської сім'ї”. Як і ось це його безглузде твердження: “Коли хтось запитує про смисл чи цінності життя – то він хворий”. Бо ж молода людина якраз має право (навіть зобов'язана!) шукати цей смисл! І вже одне те, що вона його шукає, є її досягненням. Єдине, чого вона при цьому потребує – терпіння “у собі” та щирої, чесної і розумної допомоги від інших.

Як тут не згадати афоризм, складений австрійським письменником **Францем Верфелем**: “Спрага – найкращий доказ того, що вода існує”. Інакше: коли б у світі, у нашому житті не було смислу, то людина не задумувалася б над ним, не шукала б його!

На щастя, всупереч деяким захисникам (апологетам) християнства, Церквою було прийнято заклик **св. Северина Боеція** (бл. 480 - 524): “Там, де це можливе, поєднуй віру з розумом”. Якраз осмисливши згадані вище наукові дані, можемо з цілковитою байдужістю читати і ось ці слова **З.Фрейда** (у книжці “Мойсей та монотеїзм”) про апостола **Павла**, який нібито “крупинку істини не міг охопити інакше як у маячно-маніакальному одязі...” Прочитати, знизати зневажливо плечима і залишитися (стати) щирими християнами.

Підсумовуючи сказане, мусимо, за словами **М.Гоголя**, навчитися і навчати “бачити добро в добрі”. Тобто – виробляти тверде

переконання в тому, що устремління до нашого Творця як найбільшого Добра є справою *найвищою мірою* доброю. Бо це Добро вказує людині шлях, рухаючись яким вона зростає духовно, стає *людиною*. Бо воно наповнює все людське життя глибоким смислом, дає людині силу і змогу реалізувати своє покликання. Кожному з нас залишається лише, зазираючи в глибини своєї душі, з'ясувати повсякчасно: чи утримуюся я на отому вищому рівні і чи не опускаюся вниз – зі сфери духовного рівня у сферу чуттєвого ?..

Щоправда, як узагальнює: «скрізь і все – у відсотках». Є, кажуть психологи, у цій величній, але, по при все, і жалюгідній нашій, нинішній цивілізації 1,5% психічно неадекватних. А ще: є лише 15% тих, хто здатен осмислювати реалії буття, зформувані світогляд і відстоювати свою позицію, «не зважаючи ні на що».

* * *

Один єврейський учитель щодня молився: “Господи, стримай мене від балакучості. І від тої фатальної звички вважати (це – особливо), нібито я повинен щось сказати з кожного приводу і в кожному випадку... Запечатай уста мої, коли мова заходить про мої болі і страждання, бо помножуються вони рік від року, і я відчуваю солодке задоволення від перелічування їх... Господи, не святим я хочу бути, бо ж із деякими з них так важко жити, але озлоблена у старості людина – не що інше, як вінок зусиллям диявола... Прикро не використовувати мої широкі запаси мудрості, але чого б я хотів, так це жити у страху Божому і так померти”..

Рука Господня провела мене...

Наймолодший син Діда Василя, брат мого Батька Олексій наприкінці 30-х років учився у Кременці, у приватній гімназії ім. Лесі Українки і приносив додому певні книжечки, зокрема, - Календар «Золотий колос». За цим календарем десь наприкінці 37-го мій Дід (а він був травмований і більше часу лежав-сидів у ліжку...) і вчив мене читати – за текстами про події в Україні 1917/18 років. І я одного разу *із розпачем побачив, як по його обличчю прокотилася сльоза...*

Хтось розповість про інший варіант *учити патріотизму?*...

Щасливо склалося так, що брат мого Діда («дещо підсліпуватий») Євсей з березня 1944 р. став дяком у нашому храмі і закликав мене, 11-річного, на крилос «читати Часи», потім усе інше - включно з «Апостолом» посеред храму.

Ці давні роки здаються мені і тепер найщасливішими. Бо які це чудові слова, ось хоча б: “Покажи мені, Господи, шлях, що ним я маю іти, бо до Тебе підношу я душу мою...”. **Він** цей шлях мені вказав – і я зумів пройти ним крізь роки майже жебрацтва, залякуючої хвороби, певного тиску «з боку партійних». **Він** дав мені пречудову установку: зберігати свою честь і гідність, «кар’єру» ж, усі свої надбання (навіть обидві дисертації) ставити ні в гріш. І я завжди був готовий повернутися у своє село - до свого храму, до могил моїх Прадідів, Дідів і ... Батьків.

Щоправда, і тут бувало тоскно. Адже з початком 90-х років «дехто з односельчан переорієнтувався». «Колись» крали в колгоспі, тепер «за звичкою» - у сусідів, у мене ж – «сам Бог велів»: ми ж хутора наприкінці літа ніби й зрікалися.. То «чому б не сплюндрувати щось»... Плачі мої на цю тему у мене проковзнули у книжці «До зір через терня». Що було – те таки було,.

Але рука Господня упродовж років вела мене, підтримувала, передаючи мені неабияку силу. І великим гріхом було б усе життя жалітися на «те чи се»!

Приїжджаючи в село, ходжу у свій храм, «дякую», згадуючи оті щасливі хвилини мого дитинства. І – чорно працюючи над текстами нових книжечок, до кінця серпня виводжу себе на грань фізичного і психічного краху.. А як міг би інакше реалізовувати задеклароване поляком **Ципріаном Камілем Норвідом** (1821 – 1883) оте: **«Не меч, не щит рятують мову, лише безсмертні твори».**

Річ ясна, кожна книжка природничого циклу (моя також) «живе» максимум 25 років. Бо *що писати* завжди «вирішують» нові досягнення. Але «все ж» *як писати* - можна навчитися і в «позавчорашніх авторів»... Ну, «мій учень» мав би передусім прийняти до уваги, що я не є невігласом від того, що віддавна **принципово не визнаю «правила капетфах»** (скажімо, я таки чую *зфотографувати*, а не *сфотографувати* і т.д.)

* * *

Не став я священником, бо весною 1949 р. в мене (учня 8-класу і ще в 3-х) було виявлено туберкульоз легень. І вже тоді стало очевидним: якби і вдалося залікувати хворобу, то вона буде завжди засобом шантажу з боку влади (“кажи, хто хрестив дитину чи брав шлюб, інакше позбудешся парафії”).

Була й друга причина, я довго вважав її для себе дуже болючою. Мова про те, “яка віра правдивіша”. Поруч із нами в селі жили євангельські християни (баптисти), які вели зі мною нескінченні дискусії. І хоча їх гостро засуджувала “наша” Церква, я завжди був переконаний: якщо ми – діти Божі, то вони – ніскільки не гірші за нас. Я думав: “Звідки я знаю, може, це про них сказав Христос: “Ще й інших овець Я маю, що не з цієї кошари. Я і їх мушу привести...” (Ів. 10:16).

З іншого боку, завдяки близькому сусідству з Галичиною я вже тоді, з 1944 р., мав сталі “контакти” з греко-католиками, зокрема з дяком с. Гнилиці **Методієм Кулиничем** (1888-1958). З ним ми також часто обговорювали проблему “чия віра правдивіша”. Я знав, як “*моя*” Церква оцінює себе: це вона, Церква Східна, є істинною Церквою Христовою і це *до неї необхідно належати* кожному, хто бажає отримати спасіння. А тимчасом за отим недалеким “галицько-волинським” кордоном говорять, що ми, православні, – еретики і схизматики і що, річ ясна, це до “їхньої” Церкви треба належати, щоб спастися. Для 12-річного хлопчини, який ставав релігійним фанатиком ситуація була нестерпною.

Бо, знаючи напам’ять багато фрагментів з Євангелій, я легко пригадував собі оте: “Так бо полюбив Бог світ, що дав Сина Свого... не для того, щоб Він світ засудив, але щоб через Нього світ спасся” (Ів. 3: 16-17). Отже *світ*, а не маленька групка “вибраних”, бо вони, “правильно вірують”. А ті, хто вірує “трішки не так”, – до пекла ???

Згодом я багато читав “правд про унію” і все більше переконувався в тому, що у тій трагічній ситуації бездержавності і шаленого тиску з боку польсько-католицьких шовіністів (при занепаді Візантії) унія з Римом таки була певною гарантією збереження себе як народу.

І я таки не бачу отих “перегородок” між Православ’ям і Католицизмом (якщо не рахувати різницю в обряді, у текстах Богослужінь, що, як визнано вже, є справою другорядною, неістотною) і то аж до визнання “непомилності” папи. Як знаємо, у християнстві багато (занадто багато, як зауважив прот. **О.Шмеман**) символізму. “Священик символізує Христа”, “Єпископ символізує Христа” – навіть омофор, верхня частина його одягу, “зображає прийняття Спасителем на рамена впалої людини і принесення її до Бога-Отця”, митра – “символ тернового вінця Христа” (а вона то

«дійшла до нас від греків» ледве не в рік народження Богдана Хмельницького...) і т.д. І я не бачу причини, чому цей символізм не може бути продовжений далі – до папи. Що ж до його “непомилності у справах віри”, то як вона “використовується на ділі”, видно хоча б із документів II Ватиканського Собору: усі Декрети у справах Церкви і віри постатейно і декілька разів піддавалися голосуванню учасниками Собору, і лише після цього затверджені Папою. Який же тут, так неприйнятний для православного авторитаризм?

Прислухаючись до отих недавніх “міжконфесійних суперечок”, я задумувався над сторінками Євангелія від Івана (1:3-4) та (17:11-23). З одного боку, “Споконвіку було Слово”, і “Ним постало все...”. З другого, Христос *просить* Отця, щоб Його учні “були одно, як ми”, і ще раз “щоб усі були одно”, і втретє “щоб вони були одно”, та, нарешті “щоб вони були звершені в єдності”. Не випадково звучала ця молитва!

Таки справджується зформульована **Амвросієм Медіоланським** ще в IV ст. теза: *людина – це камінь, якого не може підняти його Творець, – без волі її самої...*

І той розкол церковний якоюсь незнаною нам мірою, напевне, був “запрограмований”. Може, щоб розкривалася певна грань нашого буття, коли реалізовується оте “блаженні миротворці...”? Про це й сказав Папа Іван Павло II у книжці “Переступити поріг надії” (1995 р.).

Тут аж напрошуються слова щирого католика, французького письменника, лауреата Нобелівської премії **Франсуа Моріака** (1885-1970) з його книги “У що я вірю” (Брюссель, 1981, с.59): “Я належу до числа людей, які вірять, що справжня єдність є за видимими межами святої церкви, в певному ідеальному пункті, що його визначив Сам Христос того знаменного дня, коли Він сидів біля колодязя і говорив жінці: “Надійде час, і настав уже, коли справжні поклонники Отцеві кланятимуться в душі й істині” (Ів. 4:23). Поклонники в душі й істині є у всіх віросповіданнях і в усіх церквах..., я вірю, що Дух, який наповнює Церкву, поширюється далеко за межі її видимих границь і що Він якимсь чином розпізнається в своїх шанувальниках, які належать до інших стад і кошар”.

І я, усім серцем бажаючи єдності всіх християн, щиро вірую в те, що кожна з Церков зберігає Слова Христа, які є для всіх нас Хлібом життя.

* * *

Організм мій виявився міцним і не надто піддався атакам «бацил Коха», (хоча порожнина, в яку влізло б невелике куряче яйце, і донині є, «під лівою ключицею, епітелізована, санована» - кажуть)...А «пророкували» мені «у двох місцях», що й до 30-ти не доживу. Згодом залякували словами «сидиш на порохівій бочці, яка будь-коли може вибухнути»...І справді, вибух був, у 1968/69 р. Але після «невеличкового переляку», за мудрою порадою свого наукового керівника–консультанта **Самуїла Каплана**: «не думай о болезни, пиши диссертацию», я й узявся писати її, докторську. І, здається, від першого до останнього її рядка написав якраз у лікарнях-санаторіях.

У Давньому Вавилоні, кажуть, був звичай: в день «повного Місяця» виносити хворих на центральну площу. І кожен із мешканців міста, хто чимсь хворів і вилікувався, мусив прийти, знайти хворих «свого профілю» та розповісти їм, як він вилікувався... Це роблю і я. Порада моя «початкуючим» така: «та це ж іще не кінець вашому життю: маєте зручну нагоду - вивчайте китайську чи хоча б англійську мову, знадобиться!»... Я ж ось так у 1964 році в санаторії «Гірське повітря» (Ворохта), оплакавши оте «ой, стільки разів сідницю дірявив, а каверна розклеїлася...»), визубрив загальну теорію відносності Айнштайна (а потім і книжечку написав – і було два її видання російською, два українською....).

Може, найважливіше: я у дні найбільших тривог щодо свого здоров'я (за рекомендацією мого багаторічного лікаря і старшого друга **Володимира Кишакевича**) дряпався на вершини карпатських гір. Напевне, тому і зберіг працездатність - «*дешево й сердито*». В Альпах же та Піренеях буваю тепер часто: «віртуально, крізь екран телевізора»...

«Колись», як студент, упродовж двох років я допомагав (ну, епізодично) «добиратися до корпусу університету» одному з незрячих студентів юрфаку (а їх, які втратили зір у часи війни, тоді в гуртожитку на вул. Герцена було чи не 35). Тож запрошували мене до своєї кімнати і щедро «вгощали» мелодіями Баха, Ліста, Бетховена і багатьох-багатьох інших...Усе це було для мене чудовим даром Божим, ці мелодії - дар для всіх нас...

Але де, зокрема, наша хорова пісня, де? **А без неї в Україні духовної революції не буде** (слова П.Тичини) Про це я «кричу на кожному перехресті» чи не всі останні 25 років. «Оглухли, ніхто мене не чує» ... А були ж колись хорові капели «Трембіта» і «Думка», була

капела бандуристів та й інші, та ж десь є записи їх, як і славетного «голландського» хору, записи з участю неперевершеного соловейка Івана Козловського. Де це все???

Один співрозмовник «на вулиці» проголосив: «Та за Сталіна українську хорову пісню було чути у сто разів частіше, ніж тепер». Мабуть ситуація ще гірша, бо «сиву зозулю, яка закувала» за ті 25 років я чув лише один раз. А що є пісня «Єднайтесь, брати українці» ніхто, напевне, й не знає – навіщо вона нам, коли ми гордимся наявністю в нас 200 партій (навіть пінгвіни до такого не додумалися – «знай наших!»). Не звучить і в'язанка пісень Григорія **Давидовського** «Бандура» - бо ж «там такі немилі слова про царицю Катерину, хіба можна таке?». Ліпше пам'ятник поставмо їй!...

Як тут не згадати слова **С.Петлюри** про «надліричну» поезію (йшлося про О.Олеся, ні він творив чудо - але чи «рвало воно дух до бою», чи до мрій у садочку - «ось питання»...)... **А таки мала би – зранку чи ввечері – звучати, хоча б одну годину, наша пречудова хорова пісня, яка би таки «рвала дух до бою!** За нашу гідність...

Ледве опанувавши абетку, я зачаровано перечитував книжку «На уходах» **Андрія Чайковського**. «З неї я й виріс». Була ще й книжка «Син України» **Вал. Златопольця** та **Ігоря Федіва** - прекрасна українська робінзіана, та й інші. То чому б не мати їх «екранне відображення»?.....

* * *

Є речі, для мене принципово неприйнятні. Це передусім — якесь (вважаю – божевільне) устремління багатьох до розкоші. Ось, скажімо, показують на ТБ апартаменти у певних готелях – розкіш поза межами здорового глузду. І я неодноразово висловився аж так: якби мені довелося вибирати (ну, якась мандрівка, відрядження), я вибрав би тюремне залізне ліжко. Страшне: є люди, які (нехай навіть заслужено) отримали/заробили «мільйони», але не думають про те, що, конкретно в нас, є, зокрема, тисячі німечних, хворих, є тисячі дітей, які потребують негайної допомоги... *Де ж благодійні фонди?* ..

Є приказка: бути багатим – не гріх, але це аморальне...

* * *

В листі до свого друга **М.Соловина** (1952 р.) **Альберт Айнштайн** підкреслив «істотну впорядкованість об'єктивного світу». Звернув увагу на те, що «професійні атеїсти ...почувають себе щасливими від свідомості, що їм не лише вдалося успішно вигнати

Бога з цього світу, а й позбавити цей світ чудес». Але .. «ми повинні задовольнятися визнанням «чуда», бо законних шляхів, щоб вийти з положення, у нас немає. Я повинен це особливо підкреслити, щоб ви не подумали, нібито я, ослабнувши під старість, став жертвою попів».

“Шукайте Бога... і буде живою душа ваша” – закликав близько 2500 років тому пророк **Ісайя** (Іс. 55: 3-7). Шукаймо його в навколишньому світі і в найглибших закутках своєї душі. Щоб бути щасливим, щоб зберегти її, свою душу, живою!

Згадаймо ж тут і слова **Івана Золотоустого**: “Численні підносяться хвилі, і страшні починають віяти бурі. Ми, однак, не боїмося погібелі, бо стоїмо на скелі... Чого, питаю, боятися нам? Ми не принесли нічого у світ із собою, як нічого (з маєтків) не зможемо взяти з собою. Я ні убожества не боюся, ні багатства не бажаю, ні смерті не жахаюся. Молю лише про одне: щоб ви досягли успіху в доброму... *І слава Богу за все.*”.

Додаток 1. Фрагменти чужих текстів

Кир Андрей Шептицький (1865 – 1944), з кн. «**365 днів з великим митрополитом**» (2014 р.): «... неморальність завше або дуже часто підкопує і нищить здоровля. Нарід неморальний веде сам себе на певну загладу; нечистота і п'янство є страшним фізичним самовбивництвом, є раком, що з покоління в покоління переходить. І як же.. не кликати так голосно, щоби мій голос зайшов до кожної хати і щоби кожний з вас його почув і порозумів: «Браття мої милі, коли любите свої діти і свій нарід, коли дбаєте о щастя і здоровля, жийте морально, не убивайте самі себе, не убивайте своїх дітей... Бійтеся гріха, бійтеся дочасної і вічної кари Божої, бійтеся тих страшних наслідків, які наносить неморальність на кожного зосібна, на родину, на цілий нарід!» (с. 156).

«Віра й розум не тільки не можуть бути собі противні, а навпаки – вони взаємно собі помагають... Тому Христова Церква...признає справедливу свободу науки, а перестерігає тільки перед тим, щоб «наука» не признавала ложі за правду, приймаючи якісь висліди, що противляться Божій науці, та щоб не переходила своїх меж і не вмішувалася до того, що належить до віри» (с.215).

«Ціла мудрість життя полягає в цьому одному, щоб любити те, що насправді є добром. І хто зумів би так любити лише справжнє добро, той був би наймудрішим і святим чоловіком..

А тим справжнім добром є те все, що веде до Бога!» (с.286).

«Ви, що працюєте безпосередньо над вихованням молоді, старайтеся о просвічення їх розуму, але не менше про ублагороднення їх серцець... Звертайте їх бажання і охоту до того, що є підставою багатства і сили народної...Показуйте їм, як віра опирається на розум, дбайте о то, щоби собі віру цінити, щоб її розуміли і щоби після неї жили. Пам'ятайте, що як моральність в життю, так в науці кожній віра має бути провідним світлом чоловіка» (с.422).

«Всі українці високо цінять науку й освіту. Як діти, що з такою ревністю горнуть до школи й бажають учитися, так і їх родичі та старші у народі вважають науку, освіту, знання за першу й найважливішу потребу народу...

Ані багатства, ані влада, ані могутність і сила не окупить глупоти й не заступить мудрости..., лише мудрість буде імпонуючим духовим людським явищем» (с.471-2).

«До багатства суспільність не дійде без правдивої просвіти, і без неї легко то, що має, стратить. Тому справедливо люди цінять собі науку і просвіту. Бо наука для вислих верств суспільности є силою в не однім вигляді більшою, чим багатства. Нарід, котрий має учених, здобуває собі в інших признання і честь, і люди з ним рахуватися мусять» (с. 279).

«Бо ми, люди, не живемо самим хлібом, як каже Святе Письмо, тільки кожним словом, що походить від Бога (Мт.4,4). Ми, люди, такі дивні сотворіння, що кормимося світлом. Більше, чим хліб насущний, нашим кормом є ідеї, отже думки, мислі і твори умової праці. На те вказує ціла людська природа. Людина більше горнеться до знання, ніж до заспокоєння потреб тіла, а через те ідеї можуть бути і бувають силою, що намного перевищає озброєну матеріальну силу». (с. 491).

Симон Петлюра (1789 – 1926). «**Статті**» (К., «Дніпро», 1993) «**Вчіться у Шевченка**» (1908 р.): «В Бреславі на з'їзді Німецької СДП робітники завзято протестували проти тенденції соціалістичних белетристів кормити їх, робітників, малюванням утоми, нужди, пригноблення і т. д.... проти закликів: «Назад у тиху пристань, де спочивають натомлені руки, наболілі душі.. Хай затямлять це і наші українські поети і не присипляють народні маси проповіддю байдужости...*(Адже)*.. всі подібні заклики і апеляції «до серця» хижих, дужих і ситих кінчались нічим..., всі такі сердечні заклики виявляли лише слабосилість і власне духовне банкрутство тих, що

зверталися з подібними закликами...(*А ось*) коли читаєш Шевченка, почуваш бадьорість..., почуваш, як виростають крила.. До життя – тисячу разів падать і знову підніматися! – кличе Шевченко. (*Він*) був ворогом байдужости, розпачу, нудного стогнання і нервового хлипання...» (с.72).

«До драми **Шевченкового життя**» (1912 р.): Що дав українському суспільству його геніальний поет і що взяв він від суспільства? Відповіддю .. є національне відродження українського народу, вісником, співцем, поетичним виразником і покутною жертвою якого був Шевченко» (с.80).

«**І.Франко – поет національної честі**» (1913 р.). «Після Шевченка долю поета-проводиря національного ідеалу українського народу перейняв Іван Франко і це високе покликання гідно і з честю виконав...

Якщо у Шевченка була глибока віра в незужитковані сили рідного народу, в те, що історія його, хоч наче й перервана, все ж іще не закінчена і скаже своє слово, .. то у Франковій поезії ми бачимо перехід віри в певність.

... віра створила діло, діло перетворилося в тисячні факти національного пробудження... Поет формував «совість» народню, поет з «рабів» творив «народ»... Франко намагався зміцнити «силу... духа» в рідному народі, наблизити час, коли народ буде вповні виявляти свою творчість, а це буде тоді, як буде він вільно розпоряджатися національною працею.

Франко – поет національного сорому, ... того, що революціонізує свідомість, змушує глибоко заглянути у власну душу і розгоряється в полум'я відродження.

Франко... проспівав нам бадьору пісню про гордість і честь народу» (с.198).

Валерій Марченко (1947 – 1984), автор текстів, написаних у 1972 – 1984 рр. і зібраних у книзі «**Листи до матері**» (1994 р.). За словами **Семена Глузмана**, він - «нерадянський письменник, не фанатик, не революціонер, не екстреміст, він був такий, як і ви, лише – кращий, який помер страшною смертю радянського зека, навіть у передагонійному стані змушеного виконувати обов'язкову норму виробітку продукції. Це книга про всіх нас. Про тих, що сиділи, що садили, про тих, які спостерігали, стоячи осторонь. Адже ми всі

пов'язані одним ланцюгом. І однією провинною. А суддя наш – один лише Бог».

Отже, з листів до Тітки, Матері і Діда (1975 р., у кн. с.165 і далі): «Багатьом не дано піднятися над суетою сует. Бо на питання: навіщо живеш? – просто не відповісти.. Найбільш парадоксально те, що прекрасні принципи загальновідомі. Їх знає більшість людей та живе за протилежними. А усвідомлення невідповідності між ідеалом та дійсністю приходиться на схилі віку, коли вже нічого не зміниш...

А своє *Я* в цьому житті сказати вельми важливо. Не піддатися оманам і тимчасовим спокусам, не злякатися. Тоді легко геть у всьому, навіть у смерті. Певно відомо лише одне: ніколи не залишишся у виграші, якщо лицеміритимеш. Навіть і виправдовуючи себе, що так роблять і живуть інші. Совість, вона потім з'їсть тебе, незалежно від того, чи ти письменник, чи науковець, чи там хто..

До Діда (1974 р. Урал). **Відкритий лист**: «Ти, як один із перших організаторів колгоспів, вирішив будувати нове життя й почав із власної хати... Та коли Ти зайшов до стайні, щоб забрати коней у колгосп, прадід кинувся на Тебе з вилами. Сталася б ще одна трагедія в селі, якби не «товариші», що Тебе супроводжували... 1933 р. Ти пішов навчатися до Інституту червоної професури... Твоїх дітей і дружину врятувала від голоду Твоя мати...

Дев'ять мільйонів загинуло від голоду – це число було подане на пленумі ЦК КП(б)У, на тому пленумі, після якого застрелився Скрипник. Поклав перед собою твори Леніна з національного питання й пустив собі кулю в лоб. Таким чином він підсумував соціалістичне будівництво на Україні. А Ти в той час став істориком.... Кому користь із написаного Тобою?

1937 року Ти чудом урятувався.. (*Бо донощика*) секретаря парторганізації цієї ночі арештували.... Чудова дійсність! Родина Твоя не вмерла з голоду, Тебе не розстріляли – чого ще можна бажати? Тільки жити й Бога славити та ще водичку помаленьку пити!

Ніколи не міг я зрозуміти цього гадючого звичаю... Як можна будувати державу і нищити будівничих – родити і тут же їсти власних дітей... А в комуністів освячено й проголошено найдикіше – душоубство. Ні, не вбивати – людей треба любити! Професоре, не мені..Вас..учити!...

Ох ця наша степова флегматичність! Роздумуємо, що зробити раніше, що пізніше, чекаємо на щось – і тратимо, програємо, гинемо!

Несправедливості вашого часу ти не міг не бачити. Але ви, радянські інтелігенти, мовчали ... ховалися за хохлацьке «моя хата скраю».. Обережність перетворилася на страх, і він поселився у ваших душах назавжди....

Арешт, який прийшов унаслідок телеграми з ЦК – «Придивіться до Марченка» - перекреслив усе. Червнем 1941 р. на вулиці Короленка 33 відкрилися ворота перед першим радянським ректором Львівського університету. (*Згодом...*) Ти знову прийшов до переконання, що мовчанка – золото. А що є принизливіше й ганебніше для інтелігента, як бути некорисним для народу?

У час, коли національна ідея заповонила світ, українці задовольняються гідким реміганням про неможливість відділення...

Ми нація примітивів!

А Ти... не навчив мене бачити справжнє обличчя КДБ. А як би мені це придалося!...

Виступивши проти цілої імперії брехні, я мав одну підпору – свідомість, що ярмо – нестерпне. Треба мені було самому потовктися до кам'яної стіни, відчутти біль удару, щоб зрозуміти: зло таки можна подолати, з ним можна і треба боротися... Нам ніхто не допоможе, крім нас самих.

«Там, у київських печерах» (1983 р., с. 453): «У поширеному тоді (XI ст..) апокрифі «Бесіда трьох святих», зокрема, мовилося: «В чому найбільша погибіль для людини? – Славолюбство, сластолюбство, срібллюбство. Що найгірше для людини? – Відчай, непокаяння».

Ігор Юхновський, академік (газ. «Високий замок», 21 вересня 2005 р.: «Я... усе життя був дуже богомільним... Господь беріг мене впродовж усього життя... Я був чесним солдатом, не ховався за спину інших. Під гімнастеркою у мене був чималенький хрест. Коли рота сідала до обіду, я вставав і хрестився, і так само після обіду. Ніхто,.. не іронізував з цього приводу. Гадаю, що на війні навіть переконані у мирний час атеїсти молили потаємно Бога, щоб уберіг їх від смерті.

Даремно дехто думає, що молитва, звертання до Бога пот рібні лише тоді, коли підступила якась біда... Молитва – потреба щоденна, як хліб насущний... У радянські часи вважалося, що найпереконливішими пропагандистами атеїзму мали бути вчені, насамперед представники природничих наук, Але ж ми знаємо, що у

Бога вірили і зараз вірять чимало видатних вчених, зокрема, і фізиків-теоретиків. Геніальний Айнштайн вважав, що наука і релігія – це два крила людського поступу. Я особисто не уявляю Бога як якусь особу чи постать, подібну до нас, чи якусь окреслену форму. Будь-яка окреслена форма за другим законом термодинаміки руйнується і зникає. А Бог, Вищий розум – вічні.

Олесь Гончар (1918 - 1995) «**Чим живемо**» (К., 1991 р.). «**Той, тридцять третій**» (1989 р., с. 318): «Розміри катастрофи упродовж десятиріч уперто замовчувались...Нині ми знаємо, що то було. Був голод штучно зорганізований, був масовий сталінський геноцид, свідомо спрямований на вигублення українського народу.

(*Була*) безкровна війна..., справді безкровна, нерівна, людоморська війна проти цілого народу.. працюючого, мирного...Вимирали ж цілі села не будь-як, а за стратегічним диявольським розрахунком, адже треба було підірвати саме коріння нації, зруйнувати самі основи усталеної віками народної моралі, витруїти в душах людяність, натомість насаджуючи всюди режим терору, сіючи страх, підозри, розпалюючи ненависть і жорстокість...

С. 352): «Зараз уже ясно, що сталінщина – це був різновид фашистської терористичної диктатури. І Україна стала його першою мішенню, першим полігоном геноциду».

«**Будьмо на висоті**» (3 виступу на відкритті Конгресу інтелігенції України 14 вересня 1991 р., с 378): «Україну шантажують, залякують територіальними претензіями, однак ми не повинні втрачати гідності, не йти на загострення, хоча добре ж знаємо, ким населена Кубань і далекосхідний Зелений Клин ві до кого відійшла споконвічна козацька частина нашої прекрасної Слобожанщини....

В суспільстві йде складний, часом болісний і драматичний процес духовного прозріння. Роль інтелігенції в ньому воістину не замінима, вона має свою щоденну працю розглядати як історичну місію.

З усіх відомих природі глибин, мабуть, найбільша – глибина людської душі. Але маємо сягнути і в той глибинний світ, де живе совість, гідність і нічим не вбите бажання людини зазнати свободи, омріяного права бути господарем своєї землі і своєї долі... Маємо рідкісний шанс, що його дає нам історія..

Віримо: бути Україні в сім'ї цивілізованих європейських націй.

Будьмо на висоті»!.

Ліна Костенко (нар. 1930 р.), поетеса: «Гуманітарна аура нації» (1999 р.) «Коли з гуркотом упала залізна завіса, виявилось, що по той бік завіси нас нема. Україну мало хто знає..., її проблеми для світу неактуальні, за нею тягнеться шлейф історичних упереджень, не спростованих нами й досі. (*Йдеться?* - про) націю, що хропе, стоячи на колінах. (*А воно ж*) ніхто нікого не зобов'язаний підводити з колін. .. Але чому та наполегливо прищеплюється саме ця конфігурація? А якщо хтось не стояв на колінах, чого ж він має підніматися? Наприклад, молодь - вона ж просто ще не встигла стояти на колінах...

Ще один лейтмотив – рефлексії щодо брому, без якого нібито не можна читати нашу історію... А яку історію можна читати без брому? І взагалі навіщо читати історію з бромом? Історія діло давнє... Дивіться трансляції засідань нашого парламенту, тут і бром не допоможе.

Та й чим, власне, наша історія гірша, ніж в інших народів? Що, історію Англії можна читати без брому? Коли королева Марія Католицька ..страчувала протестантів? Чи історію Франції з її Варфоломійською ніччю, з кривавим термідором? Чи давній Рим з його гладіаторами, де леви на арені роздирали християн? Чи Росія не закатрупила мільйони людей у лихоманці своїх перманентних експансій?... А тридцятилітня війна у Європі, вона ж тільки що закінчилась, коли розпочалася наша... під проводом Богдана Хмельницького. Європа лежала в руїнах, собаки вили на попелищах.

Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живущих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані гріхи. Але кожен із нас зобов'язаний їх не повторити і не примножити...

Держава – це система, яка зберігає себе. І якщо ми держава, а отже, система, то чому ж ми дозволяємо її розвалювати? Кінець ХХ століття, початок тисячоліття, - нації, що й досі ще не збулися, нації слабкі й не стабільні, перспективи не мають. Нині в дію входять зовсім інші механізми. Вони жорстокі. Слабкі народи будуть перемелені в цьому млині. Наші проблеми нікого не цікавлять, і не треба думати, що вони у нас такі унікальні. Ми найкращі, нам найгірше, - в історії цей принцип не годиться... Українці - це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування

народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу... Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є...Вона чекає своїх філософів, істориків,.... митців.

Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації.

Євген Сверстюк (1928 - 2015), публіцист, мислитель (газ. «Експрес» 25 кв. 2009 р.): «...це правда, що люди які ведуть скромний спосіб життя, швидше навертаються до Бога, ніж ті, які плавають, як вареники в маслі, і не поспішають зупинитися та замислюватися над чимось вищим, а просто йдуть від спокуси до спокуси..

Якби в нас була сильніша Церква, тобто якби була віра, яка зобов'язує, а не зовнішня обрядовість, то це формувало б позитивне релігійне середовище...

(*Наша*) вища освіта – це напівосвіта і напівінтелігентність, тобто те, що могло нам дати суспільство. Воно не підготувало нас до чесного, принципового життя. Тобто людина освічена, але морально не вироблена, так би мовити, партійної орієнтації є неповноцінною та ненадійною.

Нашим людям бракує ясної духовної орієнтації та суворої принциповості, моральної школи. Байдужість – це одна з хвороб, які в нас передаються спадково. Відповідно маємо національну байдужість, брак принципів і неготовність покласти життя за принципи. Ми чекаємо, доки знайдуться Стуси, які робитимуть це за нас.

.... Власне інтелігент - це людина, яка усвідомлює обов'язок служіння. Служіння є завжди елементом аристократизму – в тому розумінню, що воно безкорисливе, Але, на жаль, у нас часто керуються такими орієнтирами, як успіх, прибуток та інші матеріальні виміри...

У нас дуже важка спадщина – спадщина рабства. Звідси і національні, і елементарні моральні проблеми, звідси – безвідповідальність та брак самоповаги. Усяка половинчастість у нашій поведінці – то дуже важка спадщина руйнотного виховання, яке не було добрим ще до советських часів.

... Та й мало у нас людей, які мають певну політичну висоту і належний рівень мислення. І мало вміємо цінувати їх. Хай там як, але наше національне формування ще в зародковому стані... Насправді у

нас багато простих людей – порядних, розумних, талановитих... Але то вже така біда, що люди говорять про сміття, яке плаває на поверхні... Мусить відбутися зміна влади і зміна еліт. Потрібен доступ нових людей і безжалісне відсіювання старих..

Церква не виконує тої ролі, яку б мала виконувати. Вона заражена, ослаблена. Не те що людям, сама собі гне може дати ради. Церква потребує серйозного очищення, реформування, звільнення від усяких пороків, які приховалися під рясою... Наші традиційні церкви повинні здобути на серйозну самокритику і зрозуміти, чому люди шукають іншої віри.

Ми повинні змінюватися. Бо якщо будемо такими, як є, то ні до чого не прийдемо, нікуди нам дверей не відчинять. У народі має відбутися підвищення самодисципліни – моральної і національної.

Не варто сподіватися на те, що хтось мудрий нас заведе куди треба. Зрозуміло, над нами має бути мудрий чоловік із принципами і пріоритетами. Але передусім слід наводити лад у самому собі, у своєму найменшому колі, у своєму середовищі.

Додаток 2: «Про світогляд у журнал «Світогляд» (№ 1, 2013)»

«Буває – до 80 доживаємо». Щасливо ж трапляється декому нагода «сказанути щось» публічно – перед зустріччю з тою, що з косою. На жаль – залізною... Тож я дякую журналу «Світогляд» за таку можливість. І, оглядаючись на цю вельмишановну леді, давайте будемо «тут і сьогодні», на цих сторінках, не лицемірні.

«Шеф сказав: номер буде присвячений Климишину». Не мені, в минулому - хлопчині з найглухішого села, який кудись там видряпався (аж «старик **Зельдович** нас заметил»..) і який ніколи та ні на що не претендував. Навіть на ту зливу негативу, що десь там є в Інтернеті: «як це так, адже лише найбільші дурні у наш час б'ють перед попами лобом підлогу»... Повторюся: не мені, а проблемі – «лише трішечки» моїй...

Адже тут, «як не крути», – драма велика. Бо аж Папа **Іван Павло II** сказав: «Європейці живуть так, ніби Бога не існує». То про що може бути мова на нашому одвічно розхристаному Дикому Полі?..Тому, давайте, – не про мене, а про ті проблеми, якими і я, недолюбий, переймався....

Але «якщо мені дозволено» пропонувати, я був би радий «зустрітися на сторінках журналу» з тими, хто аж уважав за необхідне «прилюдно» обговорювати світоглядні проблеми, заходячи (як я вважаю) за грані своєї компетенції. То натякаючи на «корозію свідомості» в таких недолюбих, як ото я («бо віруючі»), то жаліючи, що в них (і в мене) аж якісь наукові ступені є. І я аж пожалів, що ступінь доктора наук у далекому 71-му (тоді – ледве очухавшись від «анти туберкульозних коктейлів») отримав у Московському університеті. А то, «будь він Київський», шпурнув би їм під ноги той диплом...

Як я уявляю, у цьому випуску журналу буде серйозна дискусія на тему «є Творець світу, чи Його нема?». Але й ще: кожній окремо взятій дитині - «легше в цьому світі жити з Богом чи без Нього?», формуватися як особистість, орієнтуючись на які імперативи – наших дідів-прадідів чи якихось куцих-рогатих?..

Щодо мене – то я вже все сказав. Зокрема, у книжечці «Збагнути світ і себе в ньому», написаній на замовлення міносвіти ... «давним-давно». Думаю, упорядники журналу щось звідти «витагнуть». Як і з книжечки «Вчені знаходять Бога».

Тут – хіба декілька реплік «на актуальну тему».

Склалося так, що упродовж останніх десяти років чотири рази найповажніші вчені «виносили» на шпальти газет оте дуже немиле для багатьох у нас слово - **БОГ**.

Ось газета «Україна молода» 6.10.2006 у статті «Всесвіт у пелюшках» повідомляє: «Нобель» ученим» (**Джону Мазеру** та **Джорджу Смуту**), яким вдалося «*побачити Бога*». Саме так заявив **Дж.Смут** на засіданні Американського фізичного товариства ще 1992 р.: «Якщо ви релігійні, то, прошу, ось фото Бога». А воно ж йшлося «усього лише» про флуктуації космічного радіовипромінювання на небесній сфері, зареєстровані штучним супутником КОБЕ. Тобто – «усього лише» про коливання (згущення речовини та її розрідження) за певних, як кажемо, фізичних умов.

Ще один, у наші дні, «гарантований Нобель» очікують керівники справді грандіозного проекту пошуку «бозона Гігса» (та й сам **Пітер Гігс**, який його «наявність» у системі елементарних частинок передбачив ще 1964 р. – нехай і йому щастить!!). Бо ж ось «днями буквально», 4.07.12 ЗМІ повідомили: фізиками «зареєстровано

частинку Бога»! Чи збережуться ці уявлення у **струнній 10-вимірній космомікрофізиці?** Побачимо.

У березні 2008 р. ТБ, радіо і преса інформували, що польський учений-космолог (і теолог) **Міхал Геллер** отримав Темплтонівську премію за те, що (слова в деяких ЗМІ) записав **формулу Бога** (формулювання Комітету таке: за дослідження, які привели «до важливих проривів у релігійних концепціях, а також розширили горизонти науки»). Сам же Геллер пояснював: йдеться про всю сукупність формул сучасної фізики.

І ще: «Україна молода» 26.10.10 опублікувала інтерв'ю з академіком **Я.С.Яцківим**, в якому він зазначив: «Я не вірю в те, що Бог створив Землю, що Бог створив Всесвіт». І нижче: «...а що було з самого початку? А нічого! І це ніщо - найбільша загадка... І чому була ця нульова точка? Зараз ніхто на це не відповість. А сказати, що все це створив Бог – найпростіше».

Для дуже й дуже багатьох тема співвідношення «віра – розум», «наука – релігія» винятково важлива. Тому рекомендуємо кожному «вже тепер і без зволікань» стягнути з Інтернету російськомовну книгу болгарського вченого **Тихомира Димитрова** «**Вони вірували в Бога: п'ятдесят Нобелівських лауреатів та інші великі вчені**». А ще матеріали Всесвітнього Російського Народного Собору (18 – 20 березня 1998 р.). Вдуматися, зокрема, в сказані на ньому слова Президента РАН академіка **Ю.С.Осипова**. Хоча би в ось ці: «Не випадково многі природодослідники і математики, розпочавши свої дослідження як люди невіруючі, кожен своїм шляхом, по-різному, але приходили врешті-решт до віри...».

У наш час проблема «вірувати чи не вірувати» є «річчю інтимною». Це – дуже й дуже особисте, хто заперечить? І до цього маємо ставитися з повагою – усі і щодо кожного. Але в наведених тут чотирьох випадках «віддзеркалюються» важливі грані нашого «світосприймання», які потребують обговорення! «То давайте!».

Відомий фізик **Пол Девіс**, також лауреат Темплтонівської премії («у грошовому еквіваленті» це завжди більше від Нобелівської...), у книжці «Простір і час у сучасній картині Всесвіту» написав: «Ми далеко відійшли від біблійного тлумачення створення світу... Людина, **створивши у своєму егоцентризмі антропоморфне божество, прирекла його тим самим на послідовне відсторонення від усього, що має відношення до матеріального світу.** Приписати дії Бога

«створення» світу (навіть якщо таке було) – означає потрапити в пастку...»

Справді, чи так уже багато років минуло від згаданого **Р.Фейнманом**: «В часи Кеплера деякі люди вважали, що позаду планет сидять ангели, махають крилами і штовхають планети по орбіті»? В Бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина в Петербурзі зберігається рукопис, де є уточнення: «Перше небо, Луна, рухає Гавриїл,... четверте – Сонце – рухає Михаїл...».

Звиклим чи не для всіх є «графічне відображення» процесу «створення світу», що його талановито «відобразив» **Юліус Шнорр фон Карольсфельд** (1794 – 1872) своїми грав'юрами «Творення світу»... А воно ж, оглядаючи їх, маємо пригадувати слова молитви, яку стиха читає священник на Літургії, коли хор співає «Достойно і праведно є...»: «**Бо Ти – Бог Несказаний, Недовідомий, Невидимий, Незбагнений і Всюдисущий... Ти з небуття нас до існування привів...**».

Як і слова з книги пророка **Ісайї** (55: 8 - 9): «**Бо Мої думки – не ваші думки, і дороги ваші – не Мої дороги... Бо так, як небо вище від землі, так Мої дороги вищі від доріг ваших і думки Мої вищі від думок ваших**».

Як, зрештою, сказане апостолом **Павлом** в Ареопагу в Афінах (Дії, 17: 24 – 31): «**Бог, що створив світ і все, що в ньому, Він, будучи Владикою неба і землі, не живе у рукотворних храмах, ані не приймає служби з рук людських, немов би Він потребував чогось, даючи усім життя, дихання і все... Він від кожного з нас недалеко. У Ньому бо живемо, рухаємося й існуємо...**».

Доводиться констатувати: сьогодні астрономи налічують у навколишньому Всесвіті більше ста мільярдів галактик – велетенських зоряних систем, у кожній з яких – від 100 до 300 мільярдів зір. І, не виключене, - принаймні навколо кожної з мільйона із них кружляє планета, на якій - такі ж, як і на Землі (або як завгодно інакші!) форми життя.

Тож для мене Бог – **Пантократор** (як назвав Його **Ньютон**): Володар тої незліченності Світів. Водночас, як незбагненно Всемогутній, Він дає життя усім ... І ми таки в Ньому живемо й існуємо...

Тож – чи міг, «чи мав право» **Я.С.Яцків** сказати оте «не вірю, що Бог створив Землю» чи аж «створив Всесвіт». Мав! Бо тут

розмова «на грані відриву від отої антропоморфності»! Так, є (для декого, «може бути») Він – Бог, Творець. Але ж не той, хто, скажемо найпримітивніше, ліпить горщики з глини (чи «аж» нашу Землю)! Він – Великий Будівничий, Архітектор, **Законодавець**, який встановив усю **сукупність законів**, що «керують» отою самобудовою, визначають напрями розвитку, зокрема, і нашого Всесвіту та його окремих частин. Він задав і **початкові умови**. А це «як кажуть в Одесі» - дві різні речі. Усі зусилля науки в останні декілька сотень років спрямовані на відкриття цих законів і їхнього взаємозв'язку. «Усього лише» - законів!

Як знаємо, **Айнштайн** запитував: «Чи мав Бог вибір, коли творив Всесвіт?». Це якраз – про вибір початкових умов! А це питання, – за межами встановлюваних нами законів розвитку в часі отого невеличкого «уламка» Світу, доступного для наших досліджень! Сміливо можемо сказати – Він цей вибір мав. І вибрав Він саме такі «параметри задачі», щоб у цьому світі могла існувати Земля з усім розмаїттям життя на ній!

Як тут не згадати оте **Стівена Хокінга**: «... багато вчених, розмірковуючи про граничні умови, не можуть позбутися відчуття, що все це папахує метафізикою і навіть релігією...». А що тут вдієш? Хіба не обдумавши усе як слід, Нобелівський лауреат **Вольфганг Паулі** зазначив: «Межі всіх природничо-наукових методів там, де з'являються питання про походження?»

Однак, погоджуючись із першою тезою згаданого інтерв'ю **Я.Яцківа**, доводиться сказати, що друга - «а що було на початку?» з отим «найпростіше», нікому нічого позитивного не дає. Біда не в тому, що всі такі «резюме» швидше нагадують дискусію про можливість створення вічного двигуна. Вони усього лише сіють сум'яття в головах «тих, які малі як діти»...

Мусимо сприйняти оте Нобелівського лауреата **Юджина Вігнера**: «Світ дуже складний, і людський розум явно не в змозі повністю його збагнути»... А якщо сам не збагнув, то великим гріхом є твердити щось *руйнівне* для світогляду «тих малих»...

Є вкрай важливе питання, яке поставив **Річард Фейнман** на Міжнародному симпозиумі до 400-річчя Галілея: «Якою є і якою має бути роль наукової культури в сучасному суспільстві?». Про наявне провалля між ученими і «ненауковим середовищем» говорив Нобеліант російський академік **В.Гінзбург**: «... у наші дні передній

фронт фізики просунувся далеко вперед і виявився відділеним від людини із середньою освітою або від інженера широкою смугою, замінованою величезним фактичним матеріалом і математичними формулами. На здолання цієї смуги потрібні роки праці навіть для людей із великими здібностями».

Продовжимо цитувати **Фейнмана**: «Час від часу ми намагасьмося передати людям, які далекі від науки, сучасну наукову картину природи, однак неминуче терпимо невдачу. Бо тим, хто не знає математики – цієї універсальної мови природи, важко досягнути її справжню глибоку красу. Виходу не видно. Жодними інтелектуальними доведеннями неможливо передати глухому відчуття музики... А ще: «на пальцях» неможливо передати наукове розуміння природи людині «іншої культури» (тобто гуманітаріям)... Абсолютна більшість людей не розуміє науковий світ, в якому вони живуть, і образливе те, що їх це не турбує...». Він же визнав за необхідне зауважити: «.. я далекий від думки піддавати сумнівам «глибші ідеї релігії», бо це було б помилкою».

Аналогічно американський фізик і філософ Г.Маргенау зауважив: «..я не вірю, що суперечка між релігією і наукою вже вирішена в космологічній царині. Я також не вірю в те, що ця суперечка взагалі буде коли-небудь вирішена». Ефектно висловився і **Мічіо Кайку** у книжці «Гіперпростір»: «Священики співають латиною священні тексти, які заледве хтось розуміє. Тим часом фізики «співають» ще менш зрозумілі струнні рівняння. Віру у всемогутнього Бога підмінено вірою у загальну теорію відносності...».

Якби ж то! Це десь на початку 20-х років минулого століття на нашій планеті, як це уявляв англієць **Артур Еддінгтон**, було усього двоє людей, які знали ЗТВ і розуміли її глибинну суть – Айнштайн і він. В наш час для дуже багатьох ця теорія цілком уже збагненна. І – «дуже й дуже своєчасно». Бо «на порядку дня» математично незрівнянно складніша теорія, за якою наш світ насправді має не три, а десять просторових вимірів, з них три «явні», сім же – «приховані». І про все в ньому нехай тут розкажуть фізики!

А головне – нехай розтлумачать нам усім, як вони сприймають сказане відомим американським ученим **Стівеном Мейєром**: «Упродовж усього XIX ст.. вчені вважали, що існують два основні фактори – матерія та енергія. На початку XX ст. з'явився третій наріжний камінь, з яким повинна рахуватися наука, - це *інформація*.

(..) виникає і *міцнішає розуміння того, що молекула ДНК є реальним доказом розуму*, реальним доказом інтелекту.... Нам невідомі природні причини появи інформації... *Нам, однак, відомий один фактор, справді здатний породжувати інформацію, і цей фактор – розум..»*.

Отже – Творець. А що тут – царина біології, і багатьом відома моя участь в «актах» групи «Розумного задуму» (звернення до «владу мавших», а ще аж до судових органів), то додаю те англійського філософа **Карла Поппера**: «Дарвінізм – не наукова теорія, яку можна перевірити, а метафізична програма... Я не думаю, що дарвінізм може пояснити походження життя... *Викладати в державних школах одну з протилежних теорію, цілковито відкидаючи іншу, недопустимо в суспільстві плюралістичної демократії. Учні і студенти повинні бути ознайомлені з обома точками зору, з обома системами аргументації*». А в нас як?

Тож про все це і прочитаємо на сторінках цього ось поважного журналу, адже і сама *назва його - зобов'язуюча...*